

*Ю. Б. Комаринська**orcid.org/0000-0002-1747-1816**кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри криміналістики та судової медицини**Національної академії внутрішніх справ*

ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Постановка проблеми. Аналіз судової практики розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, дозволяє стверджувати, що судом не підтримуються обвинувачення, якщо орган досудового розслідування не встановив та не надав доказів факту існування домашнього насильства. Відповідно більшість кримінальних правопорушень розглядаються як самостійні правопорушення, що в свою чергу не лише завдає шкоди суспільству, що проявляється у створення відчуття безкарності за домашнє насильство, а й нівелює результати діяльності всіх державних інституцій у питаннях боротьби із злочинністю.

Стан дослідження. Значення даних про спосіб злочину для його розслідування було відмічено в криміналістичній літературі ще в 20–30-і роки. Пізніше, завдяки дослідженням Колмакова В. П., Мудьюгіна Г. М., Колесніченко О. М., Зуйкова Г. Г., Жорданія І. Ш., Густова Г. А., Скворцова К. Ф. й інших вчених, вчення про спосіб злочину стає однією з окремих криміналістичних теорій, обов'язковим елементом більшості окремих методик розслідування.

Мета статті передбачає систематизацію та узагальнення даних про слідову картину кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством в залежності від використаної форми домашнього насильства та категорії вчиненого кримінального правопорушення, пов'язаного із таким насильством.

Виклад основного матеріалу. Орієнтація на сліди, важливі для розслідування злочинів, є особливою необхідною в системі елементів криміналістичної характеристики злочинів. Дійсно, від аналізу окремих слідів – до їх комплексу, у співвідношенні з обстановкою події, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії про вчинення злочинів. Висування останніх є результатом не лише аналізу, але й синтезу інформації, що міститься в слідовій картині [1, с. 26].

Слідова картина під час вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством відрізняється своєю складністю. По перше, слідова картина поєднує в собі ознаки домашнього насильства та пов'язаного із ним кримінального правопорушення. По друге, з метою

доказування зв'язку кримінального правопорушення із домашнім насильством, необхідним є не лише за допомогою показань учасників конфлікту, а й за допомогою слідів довести систематичність такого насильства. В протилежному випадку судом не буде пов'язано ці дві події.

Так у справі № 647/1931/19 Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду встановив: «Посилання лише на те, що потерпілим від злочину є член сім'ї обвинуваченого, недостатньо для того, аби стверджувати про існування ситуації домашнього насильства у значенні, яке надається цьому терміну Стамбульською Конвенцією та законом, що ухвалено з метою її імплементації. Для того, щоб обґрунтувати застосовність виключення щодо домашнього насильства у пункті 7 частини 1 статті 284 КПК до конкретного випадку, обвинувачення має довести обставини, які свідчать, що потерпіла від інкримінованого злочину особа є у той же час і жертвою домашнього насильства. Докази тому, що інкримінований злочин пов'язаний з домашнім насильством, мають бути надані стороною обвинувачення, аби сторона захисту отримала можливість їх спростувати. Така вимога вже висловлювалась Судом, коли він зазначив, що необхідною умовою визнання судом злочину таким, що пов'язаний із домашнім насильством, є відображення цієї обставини у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) з встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних відносин або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо)». Це не виключає того, що докази існування ситуації домашнього насильства можуть міститися і в самих обставинах злочину, які доводять, що певний випадок насильства є проявом поведінки, характерної для домашнього насильства. Суди мають розглянути докази, що стосуються ризику повторення злочину, існування загрози здоров'ю та безпеці потерпілого, поточного стану стосунків між потерпілим та обвинуваченим, наслідків продовження кримінального переслідування всупереч волі потерпілого, історії взаємовідносин, включаючи

попередні випадки насильства тощо. Суд також має прийняти до уваги надані стороною обвинувачення відомості про заходи, що вживалися державними органами відповідно до Закону про домашнє насильство і результати цих заходів» [2].

Саме тому слідчий повинен отримати та зафіксувати сліди чинення домашнього насильства. Логічним є проведення класифікації слідової інформації у таких кримінальних правопорушеннях на основі законодавчо-закріплених форм домашнього насильства.

Так у своєму дослідженні Іщенко Т.В. визначає 6 груп слідів, що виникають в наслідок фізичного насильства: 1) сліди, що утворилися на тілі постраждалої особи внаслідок застосування фізичної сили та відповідно застосованих знарядь; 2) сліди, що утворилися на тілі кривдника, внаслідок опору постраждалої особи (подряпини, рани, сліди укусів тощо); 3) сліди, що утворилися на одязі кривдника та постраждалої особи (розриви, забруднення тощо); 4) сліди біологічного походження, які залишилися на тілі чи одязі як постраждалої особи, так і кривдника (наприклад, сліди крові); 5) сліди біологічного походження, які залишилися на знаряддях вчинення домашнього насильства (наприклад, сліди крові); 6) сліди, що утворилися в обстановці вчинення домашнього насильства внаслідок боротьби кривдника з постраждалою особою (розкидані речі, перевернуті меблі, побитий посуд тощо) [3, с. 57-58].

Відносно матеріальних слідів економічного насильства авторка зазначає, що насамперед вони утворюються в обстановці вчинення домашнього насильства, наприклад, пошкоджене майно шляхом підпалу, вибиті вікна, потрощені вхідні двері та меблі, побитий посуд, розкидані речі, відсутність продуктів харчування, дитячих іграшок, безлад, антисанітарія, відсутність опалення в опалювальний період тощо. Крім того, такі сліди можуть знайти своє відображення у зовнішньому вигляді потерпілого: брудний одяг, одяг не за сезоном, не за розміром, занедбаний, хворобливий вигляд. У разі збуту майна, що належить потерпілому, сліди економічного насильства можуть проявлятися у документах, наприклад, квитанціях про здачу майна до ломбарду, квитанціях про поштову відправку тощо [3, с. 58]. Також до цієї групи слідів слід додати сліди-документи, у яких відображена інформація про передачу прав власності на нерухоме майно, адже непоодинокі випадки коли з метою заволодіння майном родича-власника або обмежували у пересуванні, або переміщали до притулків, або ж позбавляли життя, а документи на право власності підробляли. Тому до документальних слідів слід віднести - копії свідоцтва про право власності, технічний паспорт на об'єкт нерухомого майна; документ, що посвідчує речове право на квартиру/будинок; автотран-

спорт, витяги з Державного реєстру прав, іменні посвідчення до нагород/медалей тощо.

Сліди вчинення сексуальної форми домашнього насильства можна поділити на сліди людини, знаряддя вчинення злочину, засоби сприяння вчиненню злочину, інші матеріальні сліди.

Дослідів людини, які можуть залишатися після вчинення злочину відносяться ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного, свідків-очевидців тощо) та матеріальні сліди: а) сліди-відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навиків (письма, ходьби, способу дій)); б) сліди-речовини, мікрооб'єкти (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток), виділення (потожирові, слина, запах, сеча, кал, рідина з піхви, виділення з носа, блювальні маси).

Матеріальні сліди відображення домашнього насильства у прояві сексуального насильства зафіксувати, як правило, дуже складно, тому, що жертви намагаються відразу знищити в наслідок психологічного стану, в іншому випадку зберігання доказів потребує від жертви або звернутися до медичної установи або приховувати певні речі, які можуть викликати у злочинця запитання.

Однак типові матеріально-фіксовані сліди події залишаються на: тілі та одязі потерпілої особи (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; мікрочастки у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастки одягу злочинця та інших об'єктів з місця події); тілі та одязі злочинця (подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, мікрочастки її одягу тощо); місці вчинення злочину (дактилоскопічні, трасологічні, одорологічні, біологічні сліди учасників події; сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події; окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна; інколи, різні документи та інші папери) [4].

Також слід зазначити, що домашнє насильство сексуальної форми має тривалий, систематичний характер, та минає багато часу коли жертва все ж таки вирішує повідомити про це. Тому така інформація зберігається в пам'яті жертви та свідків, тобто в якості ідеальних слідів. Знання того в чому проявляється сексуальні образи, дозволить слідчому правильно сформулювати запитання для виявлення цих ідеальних слідів.

Тому слід розуміти, що сексуальні образи проявляються у: поведженні із потерпілим як із сексуальним об'єктом; примушування роздягатися, або вступати у статеві відносини із третьою особою без згоди особи-жертви; здійснення статевих зносин з особливою жорстокістю, змушування до статевого зв'язку після побойів; примушування дивитися або виконувати дії порнографічного характеру, тощо [5, с. 46].

Але сама складна ситуація із слідовою картиною під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним домашнім насильством. Адже психологічне насильство зазвичай проявляється у словесних образах, погрозах, принизливій поведінці, демонстрації фізичної сили (демонстрація може стосуватися як жертви, так і третіх осіб – дітей жертви та домашніх тварин). Основною метою кривдника, у таких випадках, є демонстрація та відчуття контролю над іншою особою. Якщо така діяльність відбувається виключно у вербальній формі, то і відповідно сліди його застосування (психологічного насильства) залишаються лише у пам'яті людини. Однак, слід зазначити, що у наш час поширення набула віртуальна форма вчинення психологічного насильства. Відповідно підтвердження про таке насильство можливо отримати з текстових повідомлень – інтернет-блогі, повідомлення у різноманітних месенджерах, поодинокі випадки відеозаписи. Якщо ж виявлено факти психологічного насильства з використання інтернет-технологій, то в такому випадку залишається електронний слід.

Тому окремим джерелом інформації є сліди інтернет-насильства. Така форма насильства притаманна як неповнолітнім так і дорослим членам родини. Суденко Ю.А. зазначає, що сучасні технології створюють сприятливі можливості для іншого негативного явища, як цькування, залякування та знущання з використанням інтернету та різноманітних технологічних ресурсів [6, с. 39].

За даними вивчення матеріалів кримінальних проваджень та узагальнення результатів анкетування практичних працівників Національної поліції України (чисельність респондентів – 175 осіб, питання відкритого типу, з можливістю обрання найбільш поширених варіантів насильства та з можливістю надання власного варіанту відповіді), такий вид насильства притаманний відносинам дітей однієї родини (між сестрами та братами, прийомними дітьми) – 52%, колишньому подружжю (колишні співмешканці) – 58%, парі, що перебуває у шлюбі (цивільний шлюб) – 4%, насильство між опікунами та підопічними, між батьками та дітьми – 17% (переважно сексуальне насильство), між родичами різного ступеня родинності – 1%.

Зрозуміло, що така діяльність залишає за собою сліди, це можуть бути і сліди-відображення і сліди-предмети. Найдзон Я. зазначає, що кіберзлочини характеризуються специфічною картиною слідів. На місці події одночасно зі звичайними слідами мають бути віртуальні сліди, що знаходяться в пам'яті електронних пристроїв. Віртуальні сліди являють собою сліди вчинення будь-яких дій в інформаційному просторі комп'ютерних та інших цифрових пристроїв, їх систем та мереж [7, с. 305].

Враховуючи вищезазначене ми повністю погоджуємо з Іщенко Т.В., яка зазначає, що найбільш поширеними слідами будь-якої форми домашнього насильства безперечно є ідеальні сліди. За визначенням О. І. Мотляха, ідеальні сліди – це сліди відображення, які залишилися в пам'яті людини (потерпілого, свідка, підозрюваного тощо) як результат сприйняття, запам'ятовування та відтворення конкретної інформації, пов'язаної з подією злочину [8, с. 207]. Д. В. Затенацький під ідеальними слідами розуміє сліди у свідомості людини, що є специфічною формою вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, яке здійснюється в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації, і є формою збереження відповідної інформації [14, с. 21–22; 10, с. 59].

З огляду на зазначене зауважимо, що ідеальні сліди домашнього насильства утворюються в пам'яті потерпілого та свідків, які безпосередньо сприймали подію та можуть повідомити про неї, відтворивши обставини скоєного, а також надати характеристику особи підозрюваного. Такі ж сліди формуються і в пам'яті самого підозрюваного. При цьому слід враховувати, що ідеальні сліди не можуть бути повністю тотожним відображенням раніше сприйманої дійсності. А тому, як слушно зауважує Д. В. Затенацький, ступінь розбіжності різний, оскільки зміст і характер процесу відображення обумовлені психофізіологічними властивостями сприймаючого суб'єкта [9, с. 20]. Таким чином, єдиним носієм ідеальних слідів є людина, у свідомості якої здійснюється ідеальне відображення. При цьому такі сліди недоступні для безпосереднього сприйняття слідчим, а тому можуть бути відтворені у ході проведення слідчих (розшукових) дій вербального характеру [3, с. 59].

Висновки. Враховуючи складний та агрегатний характер кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, їх багатифакторність, важливого значення набуває процес аналізу слідової інформації. У такого роду кримінальних правопорушень достатньо різноманітна слідова картина. Систематизація слідів кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством дозволить слідчому встановити не лише механізм події, а й визначити причино-наслідкові зв'язки окремих подій. Саме тому під час досудового розслідування, зазначеної категорії кримінальних проваджень, слід дотримуватись наступних рекомендацій:

По-перше слід розуміти, що сліди на таких місцях події утворюють дві групи – сліди домашнього насильства і сліди пов'язаного із ним кримінального правопорушення.

По-друге, сліди у таких випадках мають не лише прихований характер, а й з моменту їх утворення минув певний час (інколи це місяці).

По-третє, сліди жертви домашнього насильства можуть бути слідами особи, яка вчинила кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством.

Література

1. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монография. Харьков: Факт, 2006. 320 с.
2. Судове справа № 647/1931/19. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90832382> (дата звернення: 12.09.2022).
3. Іщенко Т.В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2021. 324 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20120> (дата звернення: 12.09.2022).
4. Дистанційний курс «Криміналістика» : навч. посіб. 2019. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/criminalistics/info/lit.html> (дата звернення: 11.09.2022).
5. Думко Ф.К. Підготовка курсантів до роботи з неблагополучними сім'ями : монографія. Одеса : «Астропринт». 2002. 168 с.
6. Суденко Ю.А. Юридико-психологічна характеристика булінгу та його попередження : дис. ... д-ра філософії: 081 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 178 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/19873> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Найдъон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 5. С. 304–307. URL: www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/57.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
8. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 206–209.
9. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.

Анотація

Комаринська Ю. Б. Значення систематизації слідової інформації у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. – Стаття.

Будь яка діяльність людини залишає у навколишньому середовищі певні зміни, що відображаються у слідах, які характеризують як дію загалом, так і її окремі її етапи. Чим складніша та триваліша діяльність, тим більше залишається таких слідів. Відповідно, виявлення та дослідження всіх слідів, дає можливість зрозуміти не лише всю дію та її результат, а й встановити прагнення особи, яка вчинила ці дії, методи та засоби, якими вона користувалася, її особистісні характеристики та багато інших важливих для розслідування фактів.

Кожне кримінальне правопорушення, як і будь-яка діяльність, залишає по собі значну кількість слідів в оточуючій обстановці. Причому ці сліди залишають всі учасники події та відповідні знаряддя та предмети, які використовували учасники події. Сто-

сунки людей, які об'єднані родинними зв'язками характеризуються певними закономірностями, і коли щось змінюється – це відображається у зміні цих закономірностей. Саме виявлення та співставлення цих невідповідностей, під час дослідження слідів, дозволяє слідчому не лише створити уявну модель події, а й надати їй доказового значення.

Кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством є складним, багатофакторним явищем. Особливістю слідової картини є те, що вона поєднує в собі не лише сліди злочинця, потерпілого та свідків, а й сліди їх дій під час тривалого процесу самого домашнього насильства й кримінального правопорушення, вчиненого в наслідок такого насильства. Іншими словами такі сліди можливо поділити на дві групи: 1) сліди вчинення домашнього насильства і 2) сліди кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством. Причому сказати, що якась із цих груп більш інформативна в слідовому значенні неможливо, адже кримінальне правопорушення пов'язане із домашнім насильством може бути вчиненом як кривдником, так і жертвою насильством або особою, яка намагається захистити жертву, і відповідно робить це в силу певних обставин, без попередньої підготовки.

Однак важливим та необхідним для встановлення істини є дослідження кожної групи слідової інформації – перша група повинна доводити домашнє насильство, а друга група – пов'язане із ним кримінальне правопорушення.

Ключові слова: розслідування, кримінальне правопорушення, домашнє насильство, слідова картина.

Summary

Komarinska Yu. B. The importance of systematization of trace information in criminal offenses related to domestic violence. – Article.

Any human activity leaves certain changes in the environment, which are reflected in the traces that characterize both the action in general and its individual stages. The more complex and longer the activity, the more such traces remain. Accordingly, the identification and study of all traces makes it possible to understand not only the entire action and its result, but also to establish the aspirations of the person who committed these actions, the methods and means he used, his personal characteristics and many other facts important for investigation.

Each criminal offense, like any activity, leaves a significant number of traces in the surrounding environment. Moreover, these traces are left by all participants of the event and the corresponding tools and objects used by the participants of the event. Relationships of people who are united by family ties are characterized by certain patterns, and when something changes, it is reflected in the change in these patterns. It is the identification and comparison of these inconsistencies, during the investigation of traces, that allows the investigator not only to create an imaginary model of the event, but also to give it evidentiary value.

Criminal offenses related to domestic violence are a complex, multifactorial phenomenon. The peculiarity of the trace picture is that it combines not only the traces of the criminal, the victim and witnesses, but also the traces of their actions during the long process of domestic violence itself and the criminal offense committed as a result of such violence. In other words, such traces can be divided into two groups: 1) traces of domestic violence and 2) traces of a criminal offense related to domestic violence. Moreover, it is impossible to say that any of

these groups is more informative in the trace sense, because a criminal offense related to domestic violence can be committed both by the offender and by the victim of violence or by a person who tries to protect the victim, and accordingly does so due to certain circumstances, without prior preparation.

However, it is important and necessary to establish the truth by examining each group of evidence – the first group must prove domestic violence, and the second group – a related criminal offense.

Key words: investigation, criminal offense, domestic violence, trace picture.